

DRAM ƏSƏRLƏRİNİN TƏDRİSİ VƏ ONLARIN BƏDİİ-ESTETİK TƏRBIYƏDƏ ROLU

Şagirdlər hadisələr, qəhrəmanlar haqqında geniş məlumat verən epik əsərlərə nisbətən dramatik əsərin qavranılmasında müəyyən çətinliklərlə qarşılaşırlar. Bu, dramatik əsərlərin qavranılmasında təxəyyülün, fantaziyanın, həyat təcrübəsinin böyük rolunu şərtləndirir.

Təlim prosesində aşağıdakı cəhətlər də nəzərə alınmalıdır:

1. Dramın mətninin epik və lirik əsərlərdən fərqlənməsi;
2. Müəllifin qəhrəman, hadisə ilə bağlı məlumat imkanlarının məhdudluğu;
3. Dramın mətninin əsas etibarilə personajların nitqindən, yığcam məlumatlardan (remarkalardan) ibarət olması [3,

s. 22].

Əsərin oxusu zamanı şagird personajların psixoloji ovqatını, daxili vəziyyətini öz təxəyyülündə canlandırmalı, bu zaman monoloq və dialoqların məzmununa əsaslanmalıdır. Lakin şagirdin belə bir psixoloji təhlil aparmaq üçün lazımı həyat təcrübəsi və bacarıqları yoxdur. Odur ki, dramatik əsərin mətnindəki bir sıra məsələlər çox vaxt şagird üçün anlaşılmaz qalır və əsər yalnız hadisələr, obrazlar səviyyəsində qavranılır.

Məktəb təcrübəsi göstərir ki, dramatik əsərin təlim prosesində qavranılması və təhlilinə bu ədəbi növün epik və lirik əsərlərlə ümumi və janr baxımından fərqli, özünə məxsus xüsusiyyətlərinin öyrənilməsindən başlanılması daha məqsədə uyğundur.

Problemə belə yanaşma təlim prosesində əsərin şagird qavramasındakı çətinlikləri aradan qaldırmağa imkan verir. Lirikadan fərqli olaraq, dram əsərində qəhrəmanın daxili aləminə dərinlən nüfuz etmək çətindir. Dramda eposdakı gerçəkliyin geniş, əhatəli təsvirində mümkün deyil. Bu, şübhəsiz ki, şagirdlərin dramatik əsərlərə marağını azaldır. Mütaliə zamanı şagird üçün bir çətinlikdə müəllif nitqinin olmamasıdır. Dramda portret, geniş təsvir, epik və lirik əsərlərdəki kimi geniş bədii detallar olmur. Odur ki, şagird araşdırma apararkən replikaları, qəhrəmanın nitqini, hərəkətini, hadisəni, vəziyyətin inkişafını təhlil etməli olur.

Bütün bunlar bir daha sübut edir ki, şagirdlərin dramatik əsərin mətnini qavramasının bütün çətinlikləri təlim prosesində nəzərə alınmalıdır. Bu, həm də müəyyən dərəcədə dramatik əsərin qəhrəmanlarının davranış və əməllərinin, hərəkətlərinin, başqaları ilə qarşılıqlı münasibətlərinin dərinlən dərkedilməsinə aiddir.

Orta məktəb şagirdlərinin həyat təcrübəsinin azlığı, bədii təfəkkürünün inkişaf səviyyəsi müəyyən maneə yaratsa da, səhnə əsərlərinin tamaşalarından, filmlərdən seçilmiş parçaların, aktyorların ifasının müzakirəsi dərstdə öyrənilən dramatik mətnin məzmununun dərinlən mənimsənilməsinə, şərhinə, şagirdlərin təhlil bacarıqlarının inkişafına kömək edir. Şagirdlər rollar üzrə oxu, proqnozlaşdırılmış oxu, fasiləli oxu ilə yanaşı, dramatik əsərdən bəzi parçaları özləri də səhnələşdirə bilər.

Ədəbiyyatın tədrisi metodikasında tətbiq olunan ənənəvi və müasir metodlar dramatik növün özünə məxsusluğunu nəzərə almağa imkan verir. Beləliklə, bütün bu məqamların nəzərə alınması şagirdlərin oxuduğu dramatik mətnin məzmununu dərinlən mənimsəməsinə, müstəqil təhlil bacarıqlarının formalaşmasına kömək edəcəkdir.

Şagird bu prosesdə idraki və yaradıcı fəaliyyət göstərərək müəllif mövqeyini, obrazların hər birinin nitqinin və hərəkətlərinin mətnaltı mənasını aydınlaşdırmaqlı, öz mülahizələrini əsaslandırmaq üçün əsərin mətnindən istifadə etmək bacarığına yiyələnməlidir.

Dramın bədii mətninin bütövlükdə təhlilinin adətən dərslər sistemi vasitəsilə həyata keçirilməsi müstəqil təhlilbacarıqlarının inkişafını təmin edir, nəzəri və ədəbi biliklərin möhkəmlənməsinə imkan verir. Məktəbdə dramatik əsərlərin öyrənilməsi elmi və bədii ədəbiyyatı daha dərinlən anlamağa kömək edən müəyyən nəzəri biliklər tələb edir. Müəllim dramaturgiyanın ədəbi növ kimi xüsusiyyətlərini dərinlən bilməli, filoloji təhlildəki təlim prosesi üçün vacib olan məqamları diqqətdə saxlamalıdır.

Orta məktəbdə hər üç ədəbi növə məxsus əsərlərin tədrisinə geniş yer verilir. Lirik, epik əsərlərin tədrisi aşağı siniflərdən həyata keçirilsə də, dramatik əsərlərin öyrədilməsinə 8-ci sinifdən başlanılır. Elmi-metodik tədqiqatlarda təhlil prosesində, ümumiyyətlə, bədii əsərlərin öyrədilməsində növ və janr xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasının vacib olmasından az danışılmamışdır. Bu və ya digər janra məxsus əsərlərin təhlilində tətbiq olunan metod, priyom, iş növlərinin arasında fərqin olması təbiidir. Bunların müəyyənəşdirilməsi əsasında metodik tövsiyələrin hazırlanması, şübhəsiz, məktəb təcrübəsində ciddi praktik kömək olardı.

Etiraf edilməlidir ki, dramatik əsərlərin tədrisi epik, lirik əsərlərin öyrədilməsi yollarından mürəkkəbliyi ilə fərqlənir. Dram əsərlərinin tədrisi çətindir. Bu çətinlik ədəbi növün mahiyyətindən, özünəməxsusluğundan irəli gəlir. Muasir tədris proqramında dramatik əsərlərin öyrədilməsi də üç mərhələdə reallaşır: oxu, məzmun üzrə iş, təhlil. Təhlil sonuncu və həlledici mərhələdir. O, müəllimdən və şagirdədən gərgin iş, böyük zəhmət tələb edir.

Bədii əsərlərin, o cümlədən dramatik əsərlərin təhlilində əhatə olunan komponentlər həm çox, həm də mürəkkəbdir. Dramatik əsərlərin təhlilində əhatə olunan komponentlər aşağıdakılardır:

1. Əsərin mövzu və ideyası;
2. Obrazların təhlili;
3. Əsərin konflikti və problematikası;

4. Əsərin bədii xüsusiyyətləri (dil, üslub, obrazlılıq yaradan vasitələr, kompozisiya və s.) [2, s. 25].

Əsərin təhlilinə başlayarkən ilk növbədə əsərin yazıldığı tarix müəyyənəşdirilməlidir. Əsərin yazıldığı dövrdə sosial-siyasi həyat, dövrün ədəbi tələblərinin yazıcının qarşısında qoyduğu şərtlər təhlil prosesində aydınlaşdırılmalı olan məsələlərdəndir. Həmçinin əsəri təhlil edərkən yazıcının yaradıcılığında, eləcə də ədəbiyyat tarixində tutduğu yer də şərh edilməlidir.

Ədəbiyyat dərslərində dramatik əsərlərin öyrənilməsi üzrə işlər bir neçə mərhələdə həyata keçirilir:

1. Dram əsərinin öyrənilməsi ilə bağlı giriş məşğələləri.
2. Əsərin oxusu.
3. Lüğət üzrə iş.
4. Plan tərtibi.
5. Mətnin məzmunu üzrə sorğu (nağıletmə, əzbərləmə).
6. Əsərin təhlili.
7. Yazı işləri.
8. Sınıfdən xaric işlər [2, s. 48].

Şagirdlərin əsəri necə qavradığını yoxlamaq və istiqamətləndirmək üçün aşağıdakı sual və tapşırıqlardan istifadə olunur:

- Əsərdə xoşladığınız yadda qalan epizodları göstərin.
- Əsər sizə necə təsir etdi?
- Sınıfdə hansı məsələləri müzakirə etmək istərdiniz?

İlk 2 tapşırıq şagirdlərin emosionallığını artırır, təsvir olunanları bir daha göz önündə canlandırır, ən maraqlı epizodları seçməyə, nağıl etməyə sövq edir. Əsər barədə danışmaq tapşırığı şagirdləri oxucu təəssüratını bölüşməyə sövq edir.

Sonuncu sual şagirdləri əsərdəki çətin məsələləri müəyyənəşdirməyə, düşünməyə, təhlil etməyə, analitik təfəkkür fəaliyyətinə istiqamətləndirir. Beləliklə, müəllim əsərin necə qavranıldığını müəyyənəşdirir ki, bu da sonrakı mərhələdə təhlilin aparılması üçün zəmin yaradır.

Dram əsərləri, ümumilikdə, ədəbiyyat oxucunu düşündürür, həssaslığını artırır, nəcib hisslər aşılayır və onda yeni mənəvi keyfiyyətlərin yaranmasına səbəb olur. Təsadüfi deyildir ki, bir çox mütəfəkkirlər ədəbiyyatı, xüsusilə mütaliəni insanı mənən zənginləşdirən, onda gözəllik hissini inkişaf etdirən vasitə kimi qiymətləndirmişlər. Bədii əsərləri, eləcə də ram əsərləri müntəzəm oxuyan, mütaliəni sevən, dram əsərlərini səhnədə izləyən insanın həyata baxışının dərin, mənəvi dünyasının zəngin olması da buna bariz nümunədir. Deməli, bu fənn şagirdlərə bədii zövq aşılamaqla onların estetik hisslərini duymaq və gözəlliyi dəyərləndirmək qabiliyyətini formalaşdırmaqda əsas vasitələrdən biridir.

Görkəmli pedaqoq alim V.A.Suxomlinski isə yazırdı: “Əxlaqi, intellektual, estetik hisslərin tərbiyəsi həmin hisslərin sıx qarşılıqlı əlaqəsində praktik məqsədə yönəlməyə malikdir. Öz arzularını idarə etməyi, onları şüurlu surətdə məhdudlaşdırmağı, arzularının hakimi olmağı, özündə nəcib insani tələbatı gəncə öyrətmək lazımdır” [4, s. 260].

Şagirdlərin estetik zövq dünyasının zənginləşməsində müəllim bilavasitə böyük rol oynayır. Bu mənada, “Dərs müəllimin yaradıcılığıdır, pedaqoji əsəridir” fikri ilə razılaşmaq lazım gəlir. Bu o deməkdir ki, dramatik əsərlərin bədii gözəlliyinin duyulmasında, müəllif niyyətinin, sənətkarlıq xüsusiyyətlərinin dərkində müəllim aparıcı mövqe tutur. Sınıfdə qavrama səviyyəsi zəif olan şagirdlər üçün əsərin müəllim tərəfindən daha sadə və aydın təhlili əsərin bədii ovqatının, gözəlliyinin aşkara çıxmasına, şagirdlərin mənəvi dünyasına təsir etməsinə səbəb olur. Eyni zamanda dram əsərlərinin şagirdlər tərəfindən qavranılmasının asanlaşdırılması üçün müəllimin rollu oyun, səhnəciklər tərtib etməsi də bu baxımdan çox vacibdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Cəlilova X. Dram əsərlərinin strukturunda təsvir remarkasının təsnifatı // Filologiya məsələləri / AMEA, M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, 2012, №10. s. 50-56.
2. Əliyeva Ş.U. Azərbaycan dramaturgiyasında semiotik kodlardan istifadə prinsipləri. filologiya üzrə fəlsəfə d-ru e. dər. al. üçün təq. ed. dis. Bakı, 2022, 147 s.
3. Orucəliyev İ.Ə. Dramatik əsərlər. Bakı: Gənclik, 2022, 497 s.
4. Suxomlinski V.A. Vətəndaşın doğulması. Bakı: Maarif, 1975, 354 s.

Açar sözlər: dramatik növ, ədəbiyyat, təlim, tədris, bədii-estetik tərbiyə

Key words: the dramatic kind, literature, training, teaching, artistic-aesthetic education

Ключевые слова: драматический тип, литература, образование, преподавание, художественно-эстетическое образование

Xülasə

Dramatik əsərlər xüsusi süjetə malik olub, müəyyən zaman və məkan çərçivəsində cərəyan edən hadisələrin bədii ədəbiyyatda təsvirini özündə birləşdirən əsərlərdir. Dramatik əsərlərin spesifik xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, bu əsərlər obrazların nitqləri ilə müəyyənəşdirilir. Dramatik əsərlər portret və peyzaj xarakteristikaları, ətraf mühitin təsviri, əsərdəki hadisələr iştirakçıların sözlərində öz ifadələrini tapır. Dramatik əsərlərin bədii-estetik tərbiyədə xüsusi rola malikdir. Bu baxımdan onların tədrisi də vacibdir. Biz bu məqalədə dram əsərlərinin tədrisi xüsusiyyətləri tədqiq olunmuşdur. Məqalədə göstərilir ki, orta məktəb proqramlarında yalnız 8-ci sınıfdən etibarən ədəbiyyat dərslərində dram əsərləri tədqiq olunur.

Summary

Dramatic works have a special plot, and are works that include the description of the events taking place within a certain time and place in fiction. The specific feature of dramatic works is that these works are determined by the speech of

characters. Portrait and landscape characteristics of dramatic works, description of the environment events in the work are expressed in the words of the participants.

Dramatic works have a special role in artistic and aesthetic education. In this regard their education is also important. In this article we have studied the teaching characteristics of drama works. The article shows that drama works are studied in secondary school programs only from the 8th grade in literature classes.

Резюме

Драматические произведения имеют особый сюжет и представляют собой произведения, сочетающие в художественном произведении описание событий во времени и пространстве. Специфика драматурга состоит в том, что эти произведения определяются его речью. Драматические произведения находят свое выражение в словах портретов и пейзажей, описании окружающей среды, событий в произведении. Особую роль в художественно-эстетическом воспитании играют драматические произведения. В этом отношении их образование также важно. В данной статье мы изучили педагогические особенности драматических произведений. В статье драматические произведения изучаются по программам средней школы только на уроках литературы, начиная с 8 класса

RƏYÇİ: dos. E.Vəliyeva